

Рівненський державний гуманітарний університет

**КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ
НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ:
МОВНО-ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА**

Колективна монографія

Рівне – 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1 КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ МОВИ ТА ЧИТАННЯ ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ	7
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	34
2.1. Сутність поняття «комунікативні вміння»	34
2.2. Формування вмінь взаємодіяти усно	37
2.3. Застосування ситуаційних вправ на уроці української мови для формування вмінь взаємодіяти усно	56
2.4. Формування вмінь працювати з текстом на уроці української мови	66
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	88
3.1. Формування фонетико-орфоепічної компетентності	88
3.2. Формування орфографічних умінь і навичок за умов диференційованого навчання	114
3.3. Формування лексичної компетентності	133
3.4. Формування граматичної компетентності	157
РОЗДІЛ 4 ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	229
4.1. Відмінність та суть понять «культура мови» й «культура мовлення»	229
4.2. Мовна норма й мовленнєва помилка як базові поняття унормованої літературної мови	233
4.3. Ознайомлення учнів з типовими порушеннями нормативного мовлення	240
4.4. Комплекс тренувальних вправ з формування правильного мовлення (на матеріалі вивчення розділу «Прикметник»)	245
4.5. Формування стилістичної компетентності	260
4.6. Мова вчителя як засіб розвитку мовлення учнів	297

РОЗДІЛ 5	РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	318
5.1.	Літературна компетентність учня початкової школи	318
5.2.	Читацька компетенція	321
5.3.	Бібліотечно-бібліографічна компетенція	329
5.4.	Літературознавча компетенція	336
5.5.	Особистісно-діяльнісна компетенція	344
РОЗДІЛ 6	РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО ПРАКТИКИ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	351
6.1.	Інтеграція змісту освіти як основа одного з різновидів нестандартного уроку	351
6.2.	Проблема інтеграції змісту навчання в практиці роботи вчителів початкової школи	357
6.3.	Дидактичні особливості інтегрованих уроків	364
6.4.	Підготовка до інтегрованого уроку та методика його проведення	371
6.5.	Формування мовних знань і мовленнєвих умінь на матеріалі краєзнавчого змісту	383
6.6.	Застосування ситуаційних вправ на уроці образотворчого мистецтва	393
6.7.	Практика інтегрованого навчання в початковій школі та ЗВО	404
ПІСЛЯМОВА		417

– кличний відмінок: *Галина Іванівна* (правильно: *Галино Іванівно*).

Серед **синтаксичних помилок** найтиповішими Н. Дика називає такі:

– порушення норм узгодження: *золоті колосся* (правильно: *золоте колосся*), *сильна біль* (правильно: *сильний біль*);

– порушення норм керування: *відповідно розкладу* (правильно: *відповідно до розкладу*), *піти за водою* (правильно: *піти по воду*);

– порушення норм узгодження між підметом і присудком (Прибуло ще десять дітей.);

– неправильна побудова конструкцій з однорідними членами (*У саду дозріли яблука, груші, фрукти.*);

– займенникове дублювання підмета (*Іван, він є студентом педагогічного університету*);

– неправильна побудова конструкцій з непрямою мовою (*Іванка сказала, що я буду читати цей твір.*) [8, с. 30–33].

Знаючи типові помилки, їх класифікацію учитель зможе проводити ефективну роботу щодо їх усунення та запобігання їм, а також легко перевірятиме учнівські творчі роботи.

4.3. Ознайомлення учнів з типовими порушеннями нормативного мовлення

Одним з невикористаних чи мало використовуваних резервів формування нормативності мовлення учнів початкових класів, вироблення їх мовленнєвої культури є вміло організована робота з групою помилконебезпечних мовних одиниць, тобто тих слів, словосполучень чи речень, під час вживання яких найчастіше порушуються норми сучасної української літературної мови.

Для ефективної організації роботи над такими мовними одиницями О. Сербенська пропонує застосовувати метод антидиктанту, суть якого сконденсовано у фразеологізмі «На помилках вчаться» [1, с. 10]. Переконливо про важливість такого напрямку роботи зазначає Г. Буяновер, посилаючись на М. Рибнікову: «Де-де, а в школі ми саме на помилках учимося. Деякі помилки є

просто козирем в руках учителя. Досвідчений учитель так добере колекцію помилок, що розвернеться ціла програма дій для створення майбутнього, більш досконалого твору... Дайте школяреві пораду, допоможіть йому, і його мова на ваших очах поглибить, розширить і уточнить враження від навколишнього світу, надасть ясності здогадці й думці, посилить і врегулює почуття, словом, виховає й розвине свідомість школяра» [4, с. 8].

Застосування методу антидиктанту передбачає, по-перше, знання вчителем типових мовно-мовленнєвих помилок яких припускаються школярі, по-друге, постійне наголошення на цих помилках. Інформація про суть типової помилки та спосіб її усунення повинна бути засвоєна учнями не стільки у вигляді визначень і правил, скільки як усвідомлене вміння здійснювати певні редагувальні дії з аналогічними антиприкладми. З огляду на це вчитель повинен серйозно продумати, де і у який спосіб він ознайомить дітей з лінгвістичною природою кожного типового порушення.

Цю роботу варто планувати з урахування принципу розосередженості, який передбачає подання учням усієї інформації не зразу, на одному уроці, а розчленовуючи її на певні сегменти, що вводяться поступово. Здійснювати це треба на аспектних уроках під час засвоєння норм літературної мови і роботи над розвитком зв'язного мовлення [16, с. 308].

Цікавий спосіб ознайомлення школярів з типовими порушеннями норм літературної мови пропонує Г. Буяновер. В основі цього способу лежить ідея кодування помилок. Здійснюючи перевірку письмових робіт, учитель ставить на берегах зошита відповідну позначку-код і тим самим відсилає учня до певної типової помилки, яку пропонується виправити самостійно [4].

Запозичивши у Г. Буяновер ідею кодування та дещо змінивши її, пропонуємо здійснювати ознайомлення учнів з типовими помилками у такий спосіб.

Пропонуємо учням завести папку під довідник з культури мовлення «Мовленнєвий довідник», 6 частин якого – 1) змістові помилки, 2) стилістичні,

3) орфоепічні, 4) лексичні, 5) морфологічні та 6) синтаксичні – будуть поступово наповнюватись упродовж усіх уроків вивчення української мови.

Розпочинається робота із наповнення першої і другої частин. Здійснюється це на окремому уроці під час вивчення розділу «Текст»: учням для засвоєння пропонуються відповідно дві таблички, виготовлені вчителем за схемою: умовна позначка (наприклад: Зм. –1, Зм. –2, Зм. –3 і т.д. та Ст. –1, Ст. –2, Ст. –3 тощо), суть помилки та порада щодо її усунення.

Третю частину – орфоепічні помилки (О.) – заповнюють під час вивчення розділу «Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія». При цьому на таку типову помилку, як неправильне наголошування слів відводять кілька листків, які будуть заповнюватись у процесі вивчення морфології.

Четверту частину – лексичні помилки (Л.) – починаємо заповнювати під час вивчення розділу «Слово. Значення слова», відводячи на деякі типові порушення (як-от: плеоназми, нерозрізнення паронімів, вживання слів у невласливому їм значенні тощо) по кілька сторінок для поступового заповнення упродовж вивчення наступних розділів, зокрема морфології.

Особливістю п'ятої (морфологічні помилки – М.) і шостої (синтаксичні помилки – С.) частин є те, що вони заповнюються поступово упродовж всього навчального року. Записи робляться розсосереджено в міру вивчення відповідного програмового матеріалу. У цих частинах пропонуємо запис здійснювати у вигляді таблиці з такими графами: 1) умовна позначка типової мовленнєвої помилки; 2) суть типової мовленнєвої помилки; 3) приклади неправильного вживання мовної одиниці; 4) порада щодо усунення мовленнєвої помилки; 5) виправлений варіант.

Подаємо, до прикладу, матеріал, який може стати змістом відповідних розділів довідничка «Мовно-мовленнєвий довідник». Дібраний матеріал на основі опрацювання літератури зі стилістики й культури мовлення [1; 5; 12; 18; 20].

1. Звертаємо увагу учнів на питання кому? Чи для кого?, що слід поставити від слів *властивий, притаманний, характерний* до займенників *мені* чи *для мене* (це типова учнівська помилка заміна форм керування під час

вживання окремих прикметників-синонімів, кожен з яких вимагає після себе певної відмінкової форми). Учням варто запам'ятати, що прикметники *властивий, притаманний* вимагають після себе форми без прийменника давального відмінка іменника чи займенника (*властивий мені, притаманний мені*), а їх синонім *характерний* – керує іменником у формі родового відмінка з прийменником *для* (*характерний для мене*). Часто сплутують норми керування і у прикметників-синонімів *схожий* та *подібний*: перший з них вимагає форми знахідного відмінка з прийменником *на* (*схожий на нього*). А другий – форми родового відмінка з прийменником *до* (*подібний до нього*). Отже, неправильними є такі вирази: *характерний мені, властивий для мене, схожий до мене*.

2. Порухення правил узгодження прикметників з іменниками у кількісно-іменних сполученнях з числівниками *два, три, чотири*. Так, вирази *три щасливих роки, двадцять два українських солдати* розцінюються як такі, що мають граматичні помилки. Учням треба запам'ятати, що числівники *два, три, чотири* поєднуються в українській мові з називним відмінком множини іменника. Якщо від іменника залежить ще й означення, то воно теж повинне набувати форми називного відмінка, тобто. Отже, правильно сказати так: *три щасливі роки, двадцять два українські солдати*.

3. Неправильне творення складеної форми вищого ступеня порівняння. Цієї теми учні у 4 класі не вивчають, але самі прикметники вищого і найвищого ступенів вживають часто. Тому з пропедевтичною метою, не використовуючи термінів, учням пояснюємо такі прикметники, як-от: *більш цікавіший твір, більш важливіша тема*. Наголошуючи, що необхідно запам'ятати: слова *більш* або *менш* треба додавати до звичайного прикметника, а не до прикметника з суфіксом *-іш-*. Отже, правильно сказати так: *більш цікавий (твір), більш важлива (тема)*, а ще краще – замінити складену форму простою: *цікавіший твір, важливіша тема*.

4. Неправильне творення складеної форми найвищого ступеня порівняння (учням термін не називаємо). Так, неправильними є вирази: *сама важлива, найбільш важливіша, найбільше важлива (тема)*. Акцентуємо увагу учнів на тому, що слова *найбільш* (а не *найбільше*) або *найменш* (а не *найменше*) додаються до звичайних прикметників. Слово *самий* в українській мові у поєднанні з прикметником неприпустиме. Правильно сказати так: *найбільш важлива тема або найважливіша тема*.

5. Утворення ступенів порівняння від слів, яким дане граматичне значення не властиве. Так, порушенням граматичних норм є вирази типу: *предобріша людина; Сьогодні вітер злющіший, ніж учора*.

6. Звертаємо увагу школярів на конструкції типу: *Дністер довший Дніпра; Він розумніший брата*. Наголошуємо: якщо ви ставите питання від прикметника до іменника без прийменника, який стоїть в родовому відмінку, – це ознака російської мови, а в українській мові у подібних реченнях вживається іменник у родовому відмінку з прийменником *від*, іменник у знахідному відмінку з прийменником *за* чи конструкції зі сполучниками *як, ніж*. Отже, правильними будуть такі три варіанти висловлення думки: *Дністер довший від Дніпра; Дністер довший за Дніпро; Дністер довший, ніж Дніпро*.

7. Нерозрізнення прикметників твердої і м'якої груп відмінювання (цю тему діти розпочинають вивчати у 4 класі, але без називання термінів), а в результаті – неправильний добір закінчень, наприклад: *природній голос, дружній клас, зворотний зв'язок, дорожній патруль*. Щоб не припускатись таких помилок, треба запам'ятати, що слова *дружній* (= сердечний, теплий), *дорожній, порожній* змінюються як прикметники, що в основі закінчуються на м'який приголосний, а слова *природний, тотожний, дружний* (те саме, що згуртований), *зворотний, заможний* – як прикметники, що в основі закінчуються на твердий приголосний. Отже, правильно говорити так: *дружний клас, зворотній зв'язок, дорожній патруль, природний голос*.

8. Неправильний добір суфіксів *-ин-, -їн-, -ін-* під час творення присвійних прикметників від іменників І-ої відміни.

9. Неправильний добір суфіксів *-ин-, -їн-, -ін-* під час творення прикметників від іменників – власних імен: *Галін, Марусін*. Наголошуємо: подібні прикметники не творяться за допомогою суфікса *-ін-*. Використовується лише суфікс *-ин-* та *-їн-* (після *й*): *Галин, Марусин, Миколин, Марійн*. Приголосні *г, к, х* перед суфіксом *-ин-* змінюються на *ж, ч, ш*: *Ольжич, доччин, свашин*.

10. Неправильне творення складних прикметників, перша частина яких числівникового походження: *двохкімнатний, чотирьохскладовий*. Запам'ятайте, що числівник набуває форми родового відмінка у таких прикметниках лише тоді, коли друга його частина починається з голосного: *двохярусний*. Отже, правильно сказати так: *двокімнатний, чотирискладовий*.

11. Запам'ятайте місце наголосу в таких прикметниках: *батьківський, вартовий, віршовий, виразний, гетьманський, дробовий, зв'язний, змістовий, значущий, зручний, калиновий, корисний, косий, ласкавий, мовчазний, мозолистий, низький, новий, нудний, однаковий, одноразовий, односкладовий, порядковий, прозовий, різний, рясний, сільськогосподарський, твердий, товстий, урочистий, черговий, швидкий.*

12. Запам'ятайте значення таких прикметників:

Гречний – шанобливо ввічливий, чемний.

Чільний – центральний, важливий.

Вірогідний – який не викликає сумніву, правдивий, гідний довіри.

13. Запам'ятайте значення таких прикметників, подібних за будовою (пароніми):

А. *Викапаний* – дуже подібний до когось. *Викопаний* – від дієслова *копати*.

Б. *Корисний* – який дає користь. *Корисливий* – який прагне до власної вигоди, наживи.

В. *Музикальний* – здібний до музики, приємний звучанням. *Музичний* – який стосується музики, пов'язаний з музикою.

Г. *Чисельний* – який стосується числа. *Численний* – який складається з великої кількості когось, чогось.

Д. *Дружний* – згуртований, одностайний, злагоджений.

Дружній – доброзичливий, прихильний, дружелюбний.

14. Вживання поряд зі словом прикметника, що позначає те ж саме поняття (прикметників-плеоназмів), тому необхідно пропускати прикметник як зайве слово: *пам'ятний сувенір, молодий юнак, вродлива красуня, лінивий ледар, сьогоднішній день*.

Ознайомлення учнів з типовими помилками, спостереження за своїм і чужим мовленням, уміння помічати мовленнєві помилки і виправляти їх значно удосконалюють культуру мовлення. Адже, як справедливо стверджує Г. Буяновер [4, с. 4], непомічені й неправлені помилки прирівнюються до загнаної всередину організму й невиліковної хвороби.

4.4. Комплекс тренувальних вправ з формування правильного мовлення (на матеріалі вивчення розділу «Прикметник»)

Здійснюючи вивчення розділу «Прикметник», ми керувались вказівкою, викладеною в «Методичних рекомендаціях щодо вивчення української мови у 2020–2021 навчальному році» про те, що граматичний матеріал 4 класу неодмінно повинна супроводжувати інформація з культури мовлення, «яка має вивчатися не ізольовано, а в тісному зв'язку з основними мовними темами, органічно вкраплюючись у них, переплітаючись із цими відомостями. На кожному уроці слід передбачити форми опрацювання цих відомостей і дібрати вправи, які закріплюють вироблення відповідних навичок їх використання на практиці» [9, с. 18]. Причому, тісний зв'язок морфології з іншими розділами